

LBRIS | We know books
IOAN BUNEA

FENOMENOLOGIA CONȘTIINȚEI MORALE

Ediția a II-a

EDITURA LIMES

Cluj-Napoca 2010

INTRODUCERE: MORALITATEA – APANAJUL FIINȚEI UMANE	5
CELE DOUĂ VERSANTE ALE VIEȚII MORALE	8
VALORIFICAREA ATITUDINILOR UMANE, VALOARE ȘI CONȘTIINȚĂ	13
CONȘTIINȚA ÎN CADRUL SPIRITUALITĂȚII UMANE	19
CONȘTIINȚA PSIHOLOGICĂ	19
CONȘTIINȚA MORALĂ	21
RAPORTUL ÎNTRE CONȘTIINȚA PSIHOLOGICĂ ȘI CONȘTIINȚA SOCIALĂ	29
REALITATEA CONȘTIINȚEI MORALE	39
DOVEZI SCRIPTURISTICE	39
DOVEZI DIN SFINȚII PĂRINȚI ȘI DIN SCRITORII BISERICEȘTI	42
DOVEZI RAȚIONALE	44
DOVEZI DIN LITERATURĂ	47
DOVEZI DIN ISTORIE, ISTORICI ȘI ETNOGRAFI	51
ANALIZA CONȘTIINȚEI MORALE	56
ANALIZA PSIHOLOGICĂ	56
ANALIZA SOCIOLOGICĂ	66
ANALIZA ISTORICĂ	75
ORIGINEA CONȘTIINȚEI MORALE	83
EXPUNEREA DIFERITELOR TEORII REFERITOARE LA ORIGINEA CONȘTIINȚEI MORALE	83
TEORIA INTUIȚIONISTĂ	83
TEORII EMPIRISTE – POZITIVISTE	85
TEORII RAȚIONALISTE	100
CONCEPȚIA CREȘTINĂ DESPRE ORIGINEA CONȘTIINȚEI MORALE ..	104

CONȘTIINȚA MORALĂ ȘI OBLIGAȚIA MORALĂ.....	109
FIXAREA RAPORTULUI DINTRE CONȘTIINȚA MORALĂ ȘI OBLIGAȚIA MORALĂ	109
PREZENTAREA CĂTORVA CONCEPȚII MAI CARACTERISTICE ASUPRA RAPORTULUI DINTRE OBLIGAȚIE ȘI CONȘTIINȚA MORALĂ	116
 ELEMENTELE CONSTANTE ȘI ELEMENTELE VARIABLE ALE CONȘTIINȚEI MORALE.....	136
IMUTABILITATEA ȘI VARIABILITATEA CONȘTIINȚEI MORALE	136
SOLUȚII OPUSE IMUTABILITĂȚII ȘI VARIABILITĂȚII CONȘTIINȚEI MORALE	141
FELURILE CONȘTIINȚEI MORALE.....	146
EDUCABILITATEA CONȘTIINȚEI MORALE	151
 PATOLOGIA CONȘTIINȚEI MORALE	161
DESPRE BOLILE SUFLETEȘTI ÎN GENERAL.....	161
MALADIILE CONȘTIINȚEI MORALE.....	165
REMEDIUL MALADIILOR DIRECTE ALE CONȘTIINȚEI MORALE.....	177
VALOAREA ȘI AUTORITATEA.....	183
CONȘTIINȚEI MORALE	183
 CONCLUZII.....	186
 BIBLIOGRAFIE	188

CONȘTIINȚA ÎN CADRUL SPIRITUALITĂȚII UMANE

CONȘTIINȚA PSIHOLOGICĂ

Fiecare stare sau act al vieții sufletești aparține unui „eu” individual. Eul este trăit, ceva stabil, având o unitate sui-generis. Eul este subiectul real al tuturor stărilor și actelor vieții sufletești. Subiectul percepe fenomenele, le gândește, le evaluează și le organizează. Ceea ce domină toate actele și stările vieții sufletești ale subiectului este conștiința. „Ea raportează către eul nostru procesele fizice ale excitației nervoase și le transformă în acte psihice, transformă actul mecanic al excitației în cel reflectat și conștient al senzației”.¹ Pe drept cuvânt spunea O. Hamelin că în inima ființei umane stă conștiința; în afară de ea, n-avem decât o realitate abstractă a ființei noastre.

Conștiința a fost numită al șaselea simț, „simțul intim”, căruia noi îi datorăm cunoașterea vieții noastre interioare. Ea nu relevă nimic din ceea ce relevă experiența externă. Nu se poate spune cu exactitate că avem conștiința corpului ca obiect vizibil, tangibil, în lumea exterioară; fiziologia și anatomia lui ne sunt cunoscute din afară; dar acest corp determină în noi senzații interne, pur subiective, în care avem conștiința că-s evenimente psihice.² Conștiința ar fi o intuiție pe care spiritul o are despre propriile sale stări despre propriile sale acte; ar putea fi numită și conștiința fenomenelor interioare și raportarea lor la eu. Nu există un singur moment ca omul să nu simtă că trăiește; el simte că trăiește grație acestei senzații interne. Concepția carteziană asupra lui „cogito” poate fi lărgită, în sensul că ea nu cuprinde numai gândirea rațională, ci sentimentul vieții în general – adică intuiția despre propriile stări sau acte ale individului. „Este un eu identic, căruia îi sunt atribuite

¹ I.Gh. Savin, *Apologetica – Elemente de filosofia religiei creștine*, p. 62.

² Émile Baudin, *Cours de psychologie*, p. 101.

modificări diferite și succesive imediat cunoscute. Există în orice conștiință, ca în orice cunoștință, un subiect care cunoaște și un subiect care este cunoscut; numai aici cunoștința este imediată, căci obiectul se reduce la propriile modificări ale subiectului”¹. „Conștiința consistă în a recunoaște simțirea mea ca a mea, a recunoaște identitatea eului care simte actualmente într-o formă oarecare și care a simțit anterior într-o altă formă.”²

Deosebim două forme ale conștiinței: *conștiința spontană* și *conștiința reflectată*. Conștiința *spontană* e un dat primitiv, nediferențiat, servind ca materie întregii vieți psihice. În afară de orele de gândire, chiar înainte de maturizarea rațiunii, noi avem o cunoștință confuză de ceea ce se petrece în noi, o cunoștință ce pare că însoțește întreagă viața noastră sufletească: ea se caracterizează prin nota ei de sinceritate și promptitudine. Conștiința *reflectată* se caracterizează prin efortul pe care-l face de a se detașa de obiectul său interior, prin dedublarea eului în eu observator și eu observat. Această conștiință a fost asemănată de psihologi cu o lanternă care luminează un colț al vieții sufletești, luminează aspectele pe care le are în față și lasă în obscuritate pe cele dindărătul ei. Reflexia îi ajută să cunoască numai partea la care se gândește, rămânând însăși reflexia în afara orbitei cunoașterii: de noi reflexii, cu atât mai vârtos, nu poate fi vorba. Prin conștiința reflectată – în care reflexia e un act intermitent – viața sufletească nu este cunoscută decât fragmentar.¹

Conștiința psihologică (*Bewusstsein*) este darul de a vedea în sine, de a se simți gândind, lucrând și trăind. Prin conștiința psihologică omul are posibilitatea să reflecteze asupra actelor proprii. Grație conștiinței psihologice, omul are posibilitatea de a raporta faptele sale la un eu, care stabilește, de o parte, legăturile dintre diferitele fapte. În acest înțeles, noțiunea de conștiință (*cum scio*) este echivalentă cu știința împreună sau mai precis cu trăirea faptelor psihice, trăire ce se leagă de un eu personal. Ca atare, acolo unde nu există legătură între eu și fapte, deci eul nu trăiește faptele respective, nu există nici conștiință psihologică, faptele sunt inconștiente sau cel mult subconștiente. În

¹ Edmond Goblot, *Le vocabulaire philosophique*, p. 141. E. Baudin: *op.cit.*, p. 101-102.

² Edmond Goblot, *Idem*, p. 142.

privința conștiinței, există o distanță de netrecut între ea și animal. La animal încă se întâlnesc stări de conștiință în legătură cu atingerile și raporturile lui cu mediul, dar animalul nu știe că le are și nu posedă organul care să le poată gândi. Animalului îi lipsește puțința de a raporta actele psihice pe care le săvârșește la eu, prin care să devină conștient de existența și conținutul lor. „Conștiința animalului nu e *flexibilă*, nu se întoarce niciodată asupra sa însăși. Capacitatea de flexiune sau reflexiune o are omul.”¹ Numai într-un singur caz s-ar putea vorbi la animale de conștiința „eului”, când s-ar găsi dovezi despre o autogovernare a lor, dovezi că pot să controleze sau să inhibe – în anumite împrejurări – actele lor, adică să nu le lase să meargă în mod impulsiv, ci să cântărească – conștient – mobilele lor și să le dirijeze în mod voit. Ori, în toate încercările ce s-au făcut de a reduce distanța dintre om și animal, nu s-a putut trece peste acest obstacol al neputinței animalelor de a-și percepe propriile lor stări și acte psihice printr-un eu.

Caracteristic pentru conștiința psihologică a omului, fiindcă aceasta ne interesează îndeosebi, este faptul că ea ne dă o cunoștință a evenimentelor vieții noastre interioare, fără a se raporta la legea morală. Ea ne informează asupra stărilor și actelor sufletești ale propriului nostru eu, îndeplinește un oficiu de constatare și înregistrare, fără să le aplice judecata evaluării; conștiința psihologică nu se întreabă dacă stările sau actele noastre sufletești sunt sau nu în consonanță cu ideea de bine, lucrul acesta fiind de resortul conștiinței morale.²

CONȘTIINȚA MORALĂ

Universul se conduce după legi, în care este imprimată voința Creatorului. Viața omului este guvernată nu numai de legi fizice, ci și de legi morale. Legile morale au rolul de a asigura ordinea morală în viața individului singuratic, precum și în viața obștească. Scopul legii morale

¹ E. Speranția: *Mic tratat despre valori*, p. 23.

² Fichte vede trecerea la treapta morală atunci când omul vorbește prima dată de eu. Și într-adevăr conștiința morală, ca și cea psihologica, e indisolubil legată de conștiința eului. Dar tot așa se va putea spune și invers, conștiința eului implică conștiința responsabilității. (Bruno Beuch: *Grundzuge der Ethik*, p. 20-21).

este promovarea binelui comun. Prin ea se promulgă voința lui Dumnezeu, legea Lui eternă, și sunt îndrumate creaturile raționale spre ținta supremă: *desăvârșirea morală*. Legea morală este *norma obiectivă a moralității* sau *regula externă* după care trebuie să ne conducem în viață. Alături de norma obiectivă, cuprinsă în legea morală, există o *normă subiectivă*, o regulă internă nescrisă, cuprinsă în conștiința morală. Prin conștiința morală suntem în măsură să apreciem fiecare caz în parte, întrucât este sau nu pe linia binelui, dacă faptele individuale contravin sau concordă cu postulatele legilor morale, ca expresie a voinței lui Dumnezeu. Avându-se în vedere distincția tranșantă pe care o faci între bine și rău, conștiinței morale i s-a mai spus și simț moral și vierme neadormit (numirea din urmă o găsim și în Sf. Scriptură). Orice distincție implică și o judecată, de aceea protagoniștii filosofiei morale i-au spus rațiune practică.

În forma cea mai generală, *conștiința morală* a fost definită ca o cunoștință a valorilor morale, a datoriilor ce le avem de îndeplinit și a felului în care le îndeplinim. Este o definiție justă, fiindcă include în conținutul ei ideea de iluminare și de valorificare. Într-adevăr, conștiința morală introduce lumină în tainele vieții sufletești și apreciază până și intenții ce stăpânesc eul nostru interior. Dar intențiile, în majoritatea cazurilor, se încorporează în fapte; conștiința morală urmărește desfășurarea unei acțiuni de la primele ei începuturi până la completa ei realizare.

Totuși se pare că această definiție nu exprimă în măsură suficientă aderența conștiinței la realitatea fiecărei fapte. De aceea socotim că ar putea fi definită mai corect în felul următor: Conștiința morală este judecata practică a rațiunii sau judecata practică a sufletului, care valorifică actele noastre, le clasifică și le apreciază dacă sunt sau nu în conformitate cu legea morală. Sau, altfel spus: Conștiința morală este un act de manifestare a eului nostru prin care aplicăm la un caz particular, concret, unul din principiile legii morale.¹ „Conștiința este facultatea de a judeca despre valoarea morală a propriilor noastre acte, și această judecată nu se referă numai la actele trecute, ci, la fel, și la actele ce-s de făcut. Conștiința este facultatea de a discerne binele de rău”.²

¹ O. Bucevski: *Curs de Morală* (manuscris).

² E. Goblot, *op.cit.*, p. 140.

Definiția lui Goblot poate fi primită cu rectificarea că nu trebuie să vedem în conștiința morală o facultate specială, după cum vom avea prilejul să dovedim ceva mai târziu.

Evident că noțiunea de conștiință morală este o noțiune de sens. Datorită ei, viața umană primește o semnificație, desigur superioară acelei pe care o are viața animalică. Deși conștiința morală este, în primul rând o lucrare a rațiunii E. Boutroux spune că însăși rațiunea poate fi tradusă în fața acestui for și controlată din punct de vedere al respectării sau nesocotirii ordinii morale.¹ Susținerea nu pare a fi eronată, fiindcă o confirmă dramatismul frecvent pe care-l trăiesc oamenii din cauza nesocotirii de către rațiune, pentru moment, a comandamentelor conștiinței. Pentru ilustrare, e destul să aducem cazul lui Raskolnikov din romanul *Crimă și pedeapsă* al lui Dostoievski. ΕρωτησαςEroul romanului era student, dar îi lipseau mijloacele materiale pentru a se consacra studiilor. Aflând de existența unei cămătărese pe care o considera inutilă societății, rațiunea îi spune „Omoar-o și ia-i banii; cu ajutorul lor o să te dedici după aceea slujirii întregii omeniri, cauzei comune... Pentru o viață – mii de vieți salvate de putrezire și descompunere. O singură moarte – și sute de vieți în locul ei...”² Dând ascultare exclusiv rațiunii, Raskolnikov săvârșește crima. După săvârșirea crimei încep remușcările; conștiința dezavuează rațiunea și-l constrânge pe Raskolnikov să-și ispășească vina. Ce rezultă de aici? Că deși conștiința morală este o judecată practică a minții noastre, întrucât dă o explicație actelor noastre particulare, ea nu e absorbită de rațiune sau dizolvată în ea, cel mult este o calitate a rațiunii practice, la care participă toate forțele spirituale: rațiune, sentiment și voință. Conștiința morală este o manifestare integrală a sufletului nostru, a eului nostru. De altfel, ar fi neștiințific, din punct de vedere psihologic, să susținem suveranitatea exclusiv a unei facultăți, făcând abstracție de celelalte, întrucât sufletul prezintă un caracter unitar.

În filosofia scolastică se făcea deosebire între ερωτησας și συνειδησας. Prin *sinteresis* se înțelege conștiința în sens larg sau nucleul moral al conștiinței. Ea este o calitate înnăscută, „habitus natus”,

¹ E. Boutroux, *De la contingence des lois de la nature*, p. 109.

² F.M. Dostoievski, *Crimă și pedeapsă*, trad., p. 59-60.

prin care putem percepe limpede și ușor principiile morale generale. I se mai spune acestei conștiințe, în scolastică, „habitus principiorum”, tocmai pentru motivul că datorită ei pot fi percepute principiile morale generale. Conștiința morală sub înfățișarea de *sinteresis* constituie materialul brut, minereul, din care știința morală își va extrage elementele noționale, care intră în dispoziția apriorică a sufletului omenesc, de a deosebi binele de rău. Prin studiu îndelungat se poate ajunge la o anumită îndemânare în deducerea unor concluzii din principiile morale generale, în derivarea unor adevăruri mai puțin generale. Această îndemânare sau habit se numește *știință morală*.¹ Prin *sinidisis* înțelegem conștiința morală propriu-zisă. Prin ea, adevărurile morale deduse din *sinteresis* le aplicăm la o lucrare omenească concretă, determinată, pe care trebuie s-o săvârșim în anumite împrejurări. La urma urmei, conștiința morală propriu-zisă nu este decât concluzia unui silogism, a cărui premisă majoră este principiul universal, minora lucrare intenționată a individului, iar concluzia, părerea că e îngăduită lucrarea sau nu e conformă cu acele principii morale generale sau nu.² Iată cum înfățișează această chestiune gânditorul Schill, în lucrarea: *Prinzipienlehre*, p. 74: ca habit înăscut și natural, conștiința denumită și *sinteresis* este unanimă în viața oamenilor, în a porunci binele și a opri răul. Ca judecată, conștiința denumită și *sinidisis* se dezvoltă și se câștigă individual, constând din concepția ce o are fiecare despre bine și rău. În *sinidisis* intervine astfel, rațiunea, care caută armonizarea sa cu legea morală, aprioric înăscută ca *sinteresis*. Aici găsim explicația diferitelor sisteme morale filosofice, cu totul subiective, unele îndepărtate considerabil de legea morală (ex. utilitarismul) ele sunt tot atâtea victorii ale rațiunii asupra legii morale, de la care au pornit și pe baza căreia s-au născut, dar pe care au nesocotit-o, apoi au și înlăturat-o complet.³

Noțiunea de *sinteresis* se întâlnește nu numai în scolastică; ea exista deja în perioada patristică. Despre ea vorbește Sf. Grigorie de Nazianz și Sf. Ieronim, atribuindu-i tot înțelesul de putere originară prin care deosebim binele de rău. Astfel, Sf. Ieronim folosește termenul de

¹ Al. Nicolescu, *Teologia morală*, vol. I, p. 116.

² Al. Nicolescu, *op.cit.*, vol. I, p. 115-116.

³ Dr. Petru Rezuș, *Curs de teologie fundamentală*, p. 176.

sinteresis în glossa la Ezechil, I-1^e, unde spune: Graeci vocant $\sigma\upsilon\nu\tau\eta\rho\eta\sigma\iota\nu$, quae scintilla conscientiae in Adam quoque pectore, postquam ejectus est de paradiso, non extinguitur, et qua... nos peccare sentimus”.¹ Cuvântul $\sigma\upsilon\nu\tau\eta\rho\eta\sigma\iota\nu$, este dedus de la $\sigma\upsilon\nu\tau\eta\rho\epsilon\omega$, a păstra, $\sigma\upsilon\nu\tau\eta\rho\eta\sigma\iota\zeta$, păstrare, păstrarea adevărurilor generale ale vieții morale. Plecând de la semnificația cuvântului, unii mistici au învățat că este ceva în suflet ce nu s-a alterat prin păcat, tocmai conștiința în sens general sau *sinteresis*. (Părerea unora este că termenul inițial a fost *synderesis* și numai printr-o copiere greșită a scolasticilor a devenit *sinteresis*.)² Uneori i s-a spus și „dinidisis”, prin citirea greșită a cuvântului. Sub aceste nume se întâlnește la Origen în comentariul său asupra principiilor superioare ale acțiunii morale.

Sinteresis este un habitat natural, aprioric, prin care omul cunoaște supremele principii morale, după cum cunoaște și supremele legi ale cugetării. *Sinteresis* este „habitus quidam naturalis principiorum speculabilium, sicut intellectus habitus est principiorum specula um et non potentia aliqua”.³ În baza sinterezei, suntem capabili să producem actul conștiinței propriu-zise. Raportul dintre *sinteresis* – conștiința morală în sens general – și *sinidisis* – conștiința propriu-zisă – este ca de la cauză la efect. Din *sinteresis* răsare conștiința morală.⁴

Cercetările în problema ființei conștiinței morale au darul de a aduce următoarele precizări: ea este o funcțiune a eului nostru, în care rațiunea are un rol precumpănitor, și anume: rațiunea degajează principii, formulează legi, enunță legea morală, norma îndepărtată a moralității. Pe latura practică, din principiile stabilite, rațiunea aplică la cazurile concrete pe unele dintre ele; ea este norma imediat subiectivă a moralității. Judecata aceasta practică a rațiunii afirmă dacă o faptă este sau nu în conformitate cu principiul moral, cu legea morală, în ultimă analiză cu binele. Aplicând legea morală, conștiința morală realizează

¹ E. Voiutski, *Teologia moral-ortodoxă*, vol. II, p. 124. A se vedea Migne, I, XXV.22.

² p. Janet et G. Seailles, *Histoire de la philosophie*, p. 437.

³ Toma de Aquino, *Summa Theol.* I, q. 79, 12, la p. Janet et G. Seailles: *op.cit.*, p. 437.

⁴ O Bucevschi, *Curs de morală* (manuscris).